

Ana Golja

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Arheološki odjel
Muzejski trg 1, HR-51000 Rijeka
ana@ppmhp.hr

Od lokaliteta do projekta Europske unije – na primjeru *Claustra Alpium Iuliarum*

Pregledni rad | Review

UDK 904:623.1(497.57-44)>(4-67EU)(047.31)

351.712.2.025:623.1>(497.57)(4-67EU)"652"

DOI

Primljeno | Received: 24. VII. 2019.

Izvadak

Claustra Alpium Iuliarum jedan je od najvećih arhitektonskih kasnoantičkih vojnih poduhvata na području današnjih Hrvatske i Slovenije, pa ipak u lokalnoj zajednici nije prepoznat, a turistički je, osim nekoliko punktova, gotovo u potpunosti neiskorišten. U ovom je članku, na temelju projekata akronima *Claustra* i *Claustra+*, autorica prikazala što europski projekti omogućavaju u sferi istraživanja i prezentaciji baštine.

Excerpt

Claustra Alpium Iuliarum is one of the biggest military projects in today's Croatia and Slovenia territories dating back to the late Antiquity, yet it has not been recognised within the local community and aside from a few spots, it is completely neglected touristically. Based on the projects named *Claustra* and *Claustra+*, the author showed in this article what can European projects enable within the area of research and the display of heritage.

Ključne riječi: *Claustra Alpium Iuliarum*, europski projekti, prezentacija, zaštita, turizam

Key words: *Claustra Alpium Iuliarum*, European projects, presentation, conservation, tourism

Europski projekti, ako su strateški promišljeni i u njih već za vrijeme pisanja uključeni partneri iz kulturnih ustanova, omogućavaju nam da ostvarimo zadane ciljeve koje bez partnerstva i bez financija ne bismo mogli ili barem ne u tom omjeru. Projekt *Claustra+* primjer je kako zaboravljena arheološka baština može stručnjake iz područja arheologije, prirode i turizma ujediniti u zajedničkom cilju – istraživanju i prezentaciji kulturne baštine i prirode koja ju okružuje kroz aktivni turizam. Tako projekt uključuje ne samo arheološka i prirodoslovna istraživanja nego i zajednički rad na stvaranju i obogaćivanju kvalitetne i vjerodostojne turističke ponude, a sve kroz održiv način, uključivanjem čim većega broja lokalnoga stanovništva, poduzetnika i ugostitelja. Iako *Claustra Alpium Iuliarum* (dalje: *CAI*) ima bogatu povijest zajedničkih istraživanja slovenskih, hrvatskih i njemačkih stručnjaka od 70-ih godina 20. stoljeća, ona su zamrla nakon raspada Jugoslavije te su se nastavila tek pojedinačna manja istraživanja pojedinih segmenata ili tema. Zadnjih godina istraživanja su se nastavila, a s njima je započela i turistička valorizacija *CAI*-ja, zahvaljujući projektima Europske unije kao što su *Claustra* i *Claustra+*, koji su omogućili da se istraživači i zainteresirani kulturni i turistički, a kasnije i prirodoslovni, dionici s obje strane granice udruže te zajednički pridonesu kako istraživanju tako i prezentaciji i turističkoj valorizaciji ove kulturne baštine.

CAI predstavlja izniman primjer integracije arhitekture u prirodni okoliš pa je doživljaj sustava, posebice u turističkom smislu, tijesno povezan s doživljajem prirode. Arheološki ostaci se uglavnom nalaze u područjima prekrivenim šumom, nerijetko i na područjima zaštićenim temeljem propisa s područja zaštite prirode ili šumarstva.

Claustra Alpium Iuliarum

Claustra Alpium Iuliarum, kako ga spominje rimski povjesničar iz 4. stoljeća Amijan Marcelin (Amm. Marc. 31. 11. 3.) ili *tractus Italiae circa Alpes* po *Notitiji dignitatum* s početka 5. stoljeća (Not. Dig. Occ. 28) je kasnoantički obrambeni sustav, koji je funkcionirao od druge polovice 3. stoljeća do kraja 4. odnosno početka 5. stoljeća.¹

Sastoji se od isprekidanih linija obrambenih zidova u ukupnoj zabilježenoj dužini od 30 kilometara, ojačanih s danas arheološki utvrđenih preko

1 O problematici imenovanja obrambenog sustava više kod Peter Kos, „Barriers in the Julian Alps and *Notitia Dignitatum* / Zapore v Julijskih Alpah in *Notitia dignitatum*“, *Arheološki vestnik*, 65, 2014., 409-422.

sto kula (pretpostavlja se da ih je bilo i više), koji su vrlo vješto postavljeni u prostoru kako bi zatvarali sve moguće prolaze i putove – nizinske ili lakše prohodne dijelove toga inače brdovitoga prostora s istoka i juga prema Italiji, iskorištavajući klance, brda i planine kao prirodne prepreke.

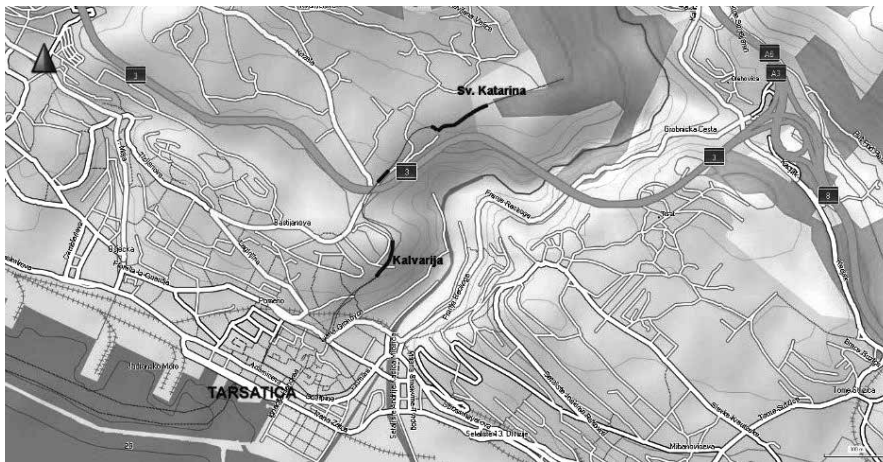
Na strateškim mjestima, uglavnom na povišenom terenu iznad cesta, bile su postavljene manje utvrde, dok su gradovi koji su bili uključeni u sustav *CAI*-ja, kao što su npr. Tarsatika i Ad Pirum, bili dodatno utvrđeni gradskim bedemima. Od bedema su se širili linijski zidovi *CAI*-ja. Tako se od tvrđave Ad Pirum šire dalje četiri linije različitih duljina, dok se od Tarsatike pruža samo jedna, koja se preko Kalvarije i Kozale diže prema

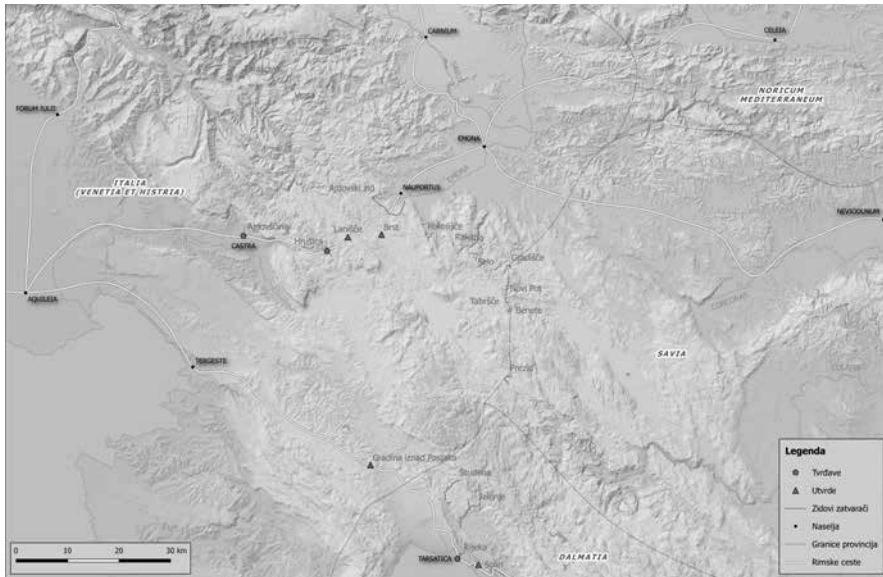
Sl. 1. Trodimenzionalna digitalna rekonstrukcija tvrđave Ad Pirum na Hrušici, gdje se vidi početak širenja krakova linijskih zidova od tvrđave dalje u prostor (Narodni muzej Slovenije)

Sv. Katarini. Malobrojni nalazi svjedoče da linijska obrana *CAI*-ja nije bila stalno zaposjednuta već da je vojska bila na njoj stacionirana po potrebi – u slučajnu potencijalne opasnosti – te da je bila korištena manje od stoljeća i pol, nakon čega je napuštena.² Izuzetak su predstavljala utvrđena mjesta kao što su Tarsatika, Kastru, Ad Pirum ili utvrda Brst pri Martinj Hribu.

² Na arheološkim nalazištima *CAI*-ja pronađeno je jako malo arheoloških ostataka i svi su datirani u cijelo razdoblje trajanja *CAI*-ja (od kraja 3. do početka 5. st.). Jedini kronološko osjetljiviji su nalazi rimskoga novca, rijetko pronađeni u arheološkim kontekstima, povezanim s arhitekturnim ostacima. Tako nemamo nijedan primjer nalaza novca koji bi dao dataciju pojedinih sektora (linija zidova). Rijetki primjeri takvih nalaza su dosad ograničeni isključivo na utvrde i utvrđene gradove. Zadnji arheološki tragovi korištenja pojedinačnih objekata dokazuju da je *CAI* bio napušten najkasnije početkom 5. stoljeća. Više o numizmatičkim nalazima na *CAI*-ju kod Peter Kos, „Izgradnja zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*. Zgodovinski, arheološki in numizmatični viri“ (dalje: „Izgradnja zapornega sistema“), u: Jure Kusetič et al., *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem*, Ljubljana 2014., 112-132.

Sl. 2. Linije zida od Tarsatike prema Sv. Katarini (kartu izradio Josip Višnjić)

Sl. 3. Područje rasprostriranja sustava *Claustra Alpium Iuliarum* s naznačenim poznatim segmentima (izradio Jure Kusetič)

Danas možemo područje *CAI*-ja, koji se rasteže u dužini od 130 kilometara od Rijeke u Hrvatskoj do Zarakovca u Sloveniji, pratiti u sektorima od Rijeke preko Jelenja, Studene, Klane, Prezida, Babnoga Polja, Beneta, Roba, Rakitne, Pokojišča i Verda do Vrata³ te njegova vjerojatnoga završetka u Zarakovcu u Baškoj dolini.⁴

3 Ove je godine otkriven novi sektor zida, <https://www.nms.si/si/novice/y2019/m03/81-SPOROČILO-ZAJAVNOST-Arheologi-potrdili-nov-odsek-poznorimskog-zapornega-sistema-claustra-Alpium-Iuliarum>.

4 Jure Kusetič, „*Claustra Alpium Iuliarum* – topografski in arheološki pregled“, u: Jure Kusetič et al., *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem*, 27–111, daje pregled svih sektora, s detaljnimi opisima, mjerama, kartama i fotografijama.

Povijest istraživanja

Rimska se vojska *CAI*-jem koristila manje od stoljeća i pol, nakon čega je sustav napušten. Zbog imponzantnosti u prostoru, svejedno je privukao zanimanje polihistora, koji ga nisu povezivali u cjelinu. Sredinom 19. stoljeća započeo je prvi val znanstvenih istraživanja, čiji su glavni rezultati bili shvaćanje pojedinačnih linija – sektora kao dijela širega vojničkog sustava i njegovo datiranje u kasnu antiku. Istraživanje se je zbog oba svjetska rata i međuratne gospodarske krize gotovo zaustavilo. Osim nekoliko iznimaka, znanstvenih objava skoro da i nije bilo. U međuratnom vremenu ističe se iskorištavanje *CAI*-ja u političke svrhe, kada je talijanska politika tražila argumente za svoju sjeveroistočnu granicu tijekom pregovora koji su prethodili sklapanju Rapalskoga ugovora.⁵

Sl. 4. S istraživanja dionice u Studeni, Radmila Matejčić s ekipom (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja)

⁵ Remo Bitelli, *Clastra Alpium Iuliarum, il confine di Rapallo e il fascismo: archeologia come esempio di continuità* / *Clastra Alpium Iuliarum, rapalska meja in fašizem: arheologija kot primer kontinuitete*, Koper 1999.

Sl. 5. Međunarodna slovensko-njemačka ekipa s arheoloških istraživanja na Hrušici 1971. – 1973. Slijeva: Drago Svoljšak, Peter Petru, Aci Leben, Thilo Ulbert (Arhiv Arheološkoga oddelka Narodnega muzeja Slovenije)

Sredinom 20. stoljeća započeo je drugi, veći val znanstvenih istraživanja. Ekipa hrvatskih i slovenskih arheologa je na poticaj Jaroslava Šašla (1924. – 1988.), koji je djelovao u sklopu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, izradila cjelokupnu arheološku topografiju *CAI*-ja te sakupila sve s njima povezane dotadašnje objave i antičke izvore. Tako smo prvi put dobili sustavno objedinjen i procijenjen materijal u monografiji *Claustra Alpium Iuliarum I*, koja je izišla 1971.⁶ To je i danas temeljno djelo o *CAI*-ju.

Do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća došlo je do smanjenja intenziteta sustavnih istraživanja na *CAI*-ju, a dio je terenske dokumentacije izgubljen. Unatoč tome su nastojanja pojedinaca značajno pridonijela istraživanju *CAI*-ja.⁷ U novije vrijeme ističe se istraživanje Tarsatičkoga principija, kada je 2007. arheološki dokumentirana približno četvrtina objekta. Iskopavanja je provodio Hrvatski restauratorski zavod pod vodstvom Luke

6 Jaroslav Šašel – Peter Petru (ur.), *Claustra Alpium Iuliarum I*, Ljubljana 1971.

7 Nabraja ih Jure Kusetić, „Zgodovina raziskav“, u: Jure Kusetić et al., *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem*, 25, gdje daje detaljan pregled povijesti istraživanja *CAI*-ja, a tomu možemo dodati i sljedeće radove: Goranka Lipovac Vrkljan – Bartul Šiljeg, „Istraživanja Liburnskoga obrambenog sustava u Prezidu 2006.“, *Annales Instituti Archaeologici*, III, 2007., 79–82; Tin Turković – Ivan Basić, „Kasnoantička i ranosrednjovjekovna Tarsatička Liburnija (*Liburnia Tarsaticensis*) u svjetlu geografskih izvora“, *Starohrvatska prosjeta*, 40, 2013., 33–79; te Palma Karković Takalić – Petra Predoević Zadković – Josip Višnjić, „Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike“, *Histria archaeologica*, 45/2014, 2015., 113–136, koji daju dobar pregled svih istraživanja u Rijeci.

Bekića.⁸ Najvažnijim se novim znanstvenima spoznajama smatraju istraživanja Petra Kosa iz Narodnoga muzeja Slovenije, koji je ponovno obradio pronađene numizmatičke nalaze u njihovom izvornom arheološkom kontekstu i kritički ocijenio dosadašnje interpretacije.⁹ Rezultate istraživanja objavio je u djelu *Claustra Alpium Iuliarum — med raziskovanjem in upravljanjem*, koje s jedne strane nudi „osvježen“ pregled cijeloga *CAI*-ja, ali i progovara o potrebi upravljanja baštinom.¹⁰ To su novosti koje u najnovijim projektima čine važnu ulogu. Nakon toga imamo radove nastale za vrijeme ili nakon provedbe prvoga projekta *Claustra*, koji su prezentirali nova saznanja dobivena provedenim istraživanjima za vrijeme projekta,¹¹ dok će najnoviji rezultati provedenih istraživanja za vrijeme projekta *Claustra+* biti objavljeni u stručnoj publikaciji planiranoj za kraj provedbe projekta¹².

Zaštita *Claustra*

Unatoč dugogodišnjem poznavanju *CAI*-ja od strane struke, zbog njegove opsežnosti i rasprostranjenosti (20 sektora-segmenata, koji se protežu u dužini od 300 metara do 7 kilometara, kroz dvije države – 11 slovenskih i 5 hrvatskih općina – te prelaze preko brojnih katastarskih čestica zbog usitnjenoga vlasništva, uglavnom privatnoga), nepostojanja sustavnoga financiranja i upravljanja, zaštita, upravljanje i prezentacija *CAI*-ja je otežana¹³ te ga stoga ugrožavaju razni čimbenici. To su sve veća urbanizacija (npr., danas liniju zida *CAI*-ja u Rijeci možemo pratiti tek u dijelovima na Kalvariji, zatim između nebodera na Kozali i dijelom na brdu Sv. Katarina) i šumarski radovi (vlake koje presijecaju linije zidova, plansko pošumljavanje), ali i

8 Nikolina Radić Štivić – Luka Bekić (ur.), *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia di Tarsatica. Quartiere generale d'epoca tardoantica*, Rijeka 2009.

9 Peter Kos, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B.C. – AD 1000*, Ljubljana 1986.; isti, „Gradnja in opustitev obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum* u luči numizmatičnega gradiva“, *Arheološki vestnik*, 63, 2012., 265–300; isti, „Izgradnja zapornega sistema“, 112–132; isti, „Barriers in the Julian Alps and *Notitia Dignitatum* / Zapore v Julijskih Alpah in *Notitia dignitatum*“, 409–422; isti, *Ad Pirum (Hrušica) in Claustra Alpium Iuliarum*, Ljubljana 2015.

10 Jure Kusetić et al., *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem*.

11 *Claustra Alpium Iuliarum. Kameni branici Rimskog Carstva*, ur. Valerij Jurešić, katalog izložbe, Rijeka 2015.; Jure Kusetić, „Pregled novijih arheoloških raziskav na poznorimskom obrambenom sustavu *claustra Alpium Iuliarum*“, *Arheo*, 32, 2015., 23–37; Josip Višnjic, „Nove spoznaje o obrambenom sustavu *Claustra Alpium Iuliarum*: Rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta »Claustra – kameni branici Rimskog Carstva« (dalje: „Nove spoznaje“), *Portal*, 7, 2016., 13–34.

12 Hrvatski restauratorski zavod nositelj je te projektne aktivnosti, koja planira prikupiti članke s rezultatima zadnjih istraživanja.

13 *Claustra Alpium Iuliarum: Plan upravljanja (2015–2020)*, izrađivači: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije i Hrvatski restauratorski zavod.

zarastanje nekadašnjih pašnjaka, nepropisno bacanje otpada na ili u blizini *CAI*-ja, a u prošlosti je *CAI* bio i izvor građevinskoga materijala uzimanjem kamena za gradnju obližnjih kuća. Uz to, *CAI* ni danas nije na svim segmentima zaštićen kao kulturno dobro. Dodatna otežavajuća okolnost je da onuda prolazi državna granica Slovenije i Hrvatske, koja je ujedno i granica područja Šengenskoga prostora i na kojoj je 2017. postavljena žičana ograda, koja je kod Prezida postavljena i na samu liniju *CAI*-ja.¹⁴

Sl. 6-8. Snimci zatečenoga stanja na terenu (snimio Jure Kusetič)

Imajući u vidu sve navedene elemente zbog kojih *CAI* nije adekvatno zaštićen i prezentiran, započeto je 2011. s pripremom projektne prijave te konačno s provedbom projekta *Claustra – Kameni branici Rimskog Carstva* 2014. godine.

Projekt *Claustra – Kameni branici Rimskog Carstva* (2014. – 2015.)

Cilj je projekta bila revitalizacija povijesnoga rimskog obrambenog sustava *Claustra Alpium Iuliarum* na području Hrvatske i Slovenije, i to kroz:

¹⁴ http://www.novolist.hr/novolist_public/layout/set/print/Vijesti/Hrvatska/Busenje-povijesti-Slovinci-kod-Prezida-postavljaju-ogradu-na-vazan-rimski-zid.

- istraživanje arheološke baštine (provedeno je dokumentiranje sačuvanih dijelova *CAI*-ja, pridobivanje podataka iz različitih izvora, terensko istraživanje, izrada i interpretacija snimki tehnologijom LiDAR, izrada skupne digitalne baze podataka),
- rad na dugoročnoj zaštiti (usporedba slovenskoga i hrvatskoga zakonodavstva, izrada prvoga prekograničnoga konzervatorskog plana te izrada prekograničnoga plana upravljanja),
- edukaciju i promociju (predavanja za zainteresiranu javnost, predavanja i radionice za mlade u obrazovnim institucijama, tiskanje vodiča po *CAI*-ju i karte s lokacijama *CAI*-ja, osmišljavanje i postavljanje izložbe na četiri lokacije u Sloveniji i Hrvatskoj, provedba manifestacije Rimski dan u Rijeci 6. lipnja 2015., snimanje promotivnoga i dokumentarnoga filma *Claustra*, izrada mrežne stranice www.claustra.org).

Partneri na projektu – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS, vodeći partner), Hrvatski restauratorski zavod (HRZ), Narodni muzej Slovenije (NMS), Udruga Žmergo, Primorsko-goranska županija i Institut Ivan Michler – svojim su raznovrsnim znanjem i iskustvom proveli uspješan projekt financiran sredstvima Europske unije (85 %) preko programa Europska teritorijalna suradnja (ETS) OP SI-HR (prije: Operativni program prekogranične suradnje SI-HR za programsko razdoblje 2007. – 2013.) te uz sufinanciranje Ureda Vlade Republike Hrvatske za udruge i Ministarstva kulture te udjelom samih partnera. O uspješnosti projekta, aktualnosti teme i zainteresiranosti lokalnoga stanovništva govore rezultati koji su svi bili veći od planiranih u prijavnici. Tako je, na primjer, od predviđenih 30 popularnih predavanja za 300 sudionika provedeno 37 za 944, Rimski dan u Rijeci posjetilo je preko 3000 ljudi (bilo je predviđeno 1000), izložbe u lokalnim sredinama 963 (bilo je predviđeno 400), dokumentarni i promocijski film na tri jezika za vrijeme projekta pogledalo je 2317 osoba (danas je ta brojka puno veća, film je bio na četiri festivala, a bilo je predviđeno 1000 pregleda), a mrežna stranica claustra.org imala je 11 755 posjeta (bilo je predviđeno 1000, a danas je ta brojka puno veća jer mrežna stranica i dalje radi). Projekt je omogućio provedbu arheoloških rekognosciranja terena u cijelom potezu protezanja *CAI*-ja. Obavljeno je snimanje tehnologijom LiDAR hrvatskoga dijela *CAI*-ja (proveo HRZ) te na pojedinim lokacijama u Sloveniji, kao što su Novi Pot, Benete i Tabršče (proveo ZVKDS). Sondiranje je proveo HRZ na kulama u Jelenju (lokacija Kalić –

Obrov) i Studeni (lokacija Mlake), a georadarska istraživanja obavio je NMS na lokacijama Novi Pot, Pokojišče, Benete te HRZ u Studeni.¹⁵

Trajni učinci projekta su: dobiveni rezultati istraživanja, izrađen konzervatorski plan i plan upravljanja¹⁶ kulturnom baštinom *CAI*-ja, koji su osnova za zaštitu i pravilno upravljanje ovim spomenikom, osvijestena lokalna zajednica i dionici, s kojima se već na projektu počelo raditi na ideji konzorcija koji bi umrežavao sve zainteresirane dionike na temu *CAI*-ja kako bi ga se lakše štitilo, ali i krenulo s turističkim djelatnostima, manifestacijama i promocijom, mrežna stranica koja i dalje djeluje, tiskani materijal koji uvijek može u dotisak, pripremljene informativne ploče koje bi se postavile na određene punktove, promotivni i dokumentarni film koji i dalje može služiti i kao edukativni materijal, ali i za promociju jer je napravljen u jednodimenzionalnoj, 8-minutnoj i 20-minutnoj inačici. Filmove je, osim 20-minutne inačice namijenjene festivalima, moguće pogledati na mrežnoj usluzi *YouTube*.

Provedba prvoga projekta pokazala je i na kojim segmentima je potrebno dalje nastaviti raditi pa su aktivnosti istraživanja, zaštite i prezentacije *CAI*-ja nastavljene kroz projekt 'Claustra+. Prekogranična destinacija kulturnog i zelenog turizma Claustra Alpium Iuliarum'.

Claustra+. Prekogranična destinacija kulturnog i zelenog turizma

Claustra Alpium Iuliarum

Riječ je o projektu koji se provodi u okviru Programa suradnje Interreg V-A Slovenija – Hrvatska za razdoblje 2014. – 2020., a obrađuje specifične probleme u području vrednovanja, zaštite i očuvanja zajedničke kulturne baštine na području dviju država s ciljem aktivne zaštite baštine održivim turizmom.

Projekt je financiran (85 %) sredstvima Europske unije posredstvom Europskoga fonda za regionalni razvoj (EFRR) u okviru Programa surad-

15 *Claustra Alpium Iuliarum. Kameni branici Rimskog Carstva*; Kusetić, „Pregled novijih arheoloških raziskava na poznorimskom obrambenom sistemu *claustra Alpium Iuliarum*“, 23–37; Višnjić, „Nove spoznaje“, 13–34.

16 Sukladno zakonima Slovenije i Hrvatske, vlasnici baštine moraju osigurati upravljanje baštinom. Za baštinu *CAI*-ja karakteristično je usitnjeno vlasništvo i od vlasnika nije moguće zahtijevati da svatko po svome, sa svojom vizijom zaštite i razvoja brine o vlastitom „komadiću“ te baštine. Tako danas još uvijek za baštinu *CAI*-ja nemamo službenih upravljača već samo pojedine inicijative zainteresiranih pojedinaca. Kroz projekt Claustra izrađeni su prekogranični konzervatorski plan i plan upravljanja koji su od temeljnoga značaja za buduće očuvanje, oplemenjivanje te odgovarajuće upravljanje opsežnim i važnim spomenikom. Zbog prekograničnoga vidika predstavljaju važnu inovaciju za obje države, oni su osnova za zaštitu i upravljanje baštinom. Radi se o dokumentima kojima se utvrđuju strateške i izvedbene smjernice za zaštitu, cjelovito očuvanje spomenika ili spomeničkoga područja i način izvođenja njegove zaštite. *Konzervatorski plan 2015 i Claustra Alpium Iuliarum: Plan upravljanja (2015–2020)*, izrađivači: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije i Hrvatski restauratorski zavod.

nje i Općine Kostrena. Vodeći je partner na projektu Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, dok su ostali partneri Zavod Ivana Cankarja za kulturo, šport in turizem Vrhnika, Narodni muzej Slovenije i Zavod Republike Slovenije za varstvo narave te iz Hrvatske Hrvatski restauratorski zavod, Primorsko-goranska županija, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Prirodoslovni muzej Rijeka i Turistička zajednica Kvarnera.

Drugi projekt *Claustra+*, u koji je uključeno više partnera pa tako i partnera iz turističkoga sektora te prirodoslovlja, okrenut je više turističkoj valorizaciji *CAI*-ja, što se vidi iz samoga imena projekta te njegova cilja – aktivna zaštita baštine održivim turizmom. Tako projekt obuhvaća skup aktivnosti za razvoj zajedničkoga turističkog proizvoda – destinacije kulturnoga i zelenoga turizma temeljene na ostacima kasnoantičkoga unutar-njega rimskoga obrambenog sustava *CAI* te okolne prirode, a time i puno aktivnosti koje uključuju prezentaciju (od kojih su neke aktivnosti provedene, a neke će tek biti). Uključuje pripremu smjernica za razvoj i nacrt promocije, oblikovanje kulturno-turističke rute i povezanih itinerara, sustavnu promociju proizvoda (uključujući i mobilnu aplikaciju) te razvoj i izvedbu bogatoga programa za posjetitelje (manifestacije i oživljena vodstva). Kako bi se osigurala trajnost projekta te bolji razvoj cjelovitoga proizvoda i stabilno upravljanje kulturno-turističkom rutom, uspostavljen je prekogranični konzorcij *Partnerstvo za očuvanje i revitalizaciju baštine obrambenog sustava Claustra*, koji je okupio gotovo sve važne dionike i povezo lokalne gospodarske subjekte. Drugi je skup aktivnosti projekta namijenjen povećanju privlačnosti destinacije *CAI* preko istraživanja, aktivne zaštite i obogaćene prezentacije arheoloških ostataka, kao i provedbom mjera za povećanje fizičke i informacijske dostupnosti, uključujući i uspostavljanje tri didaktičke obavijesne točke u muzejima u Rijeci i Vrhnici (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Prirodoslovni muzej Rijeka te Moja Ljubljana u Vrhnici), koje su već započele s radom. Tijekom projekta provedena su arheološka istraživanja na nekoliko lokacija u Sloveniji i Hrvatskoj, kao što su arheološki volonterski kamp na brdu Solin iznad Kostrene u organizaciji Pomorskoga i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka (PPMHP), arheološko sondiranje u Deucama kod Prezida koje je proveo HRZ, na Ajdovskom zidu, Benetama i Gradišću pri Robu pod nadzorom ZVKDS-a te restauratorske radionice na Principiju u Rijeci u

organizaciji HRZ-a. Arheološka baština je na tim lokacijama zatim konzervirana i prezentirana (postavljene su ili će biti postavljene informativne ploče te su lokacije u Sloveniji na Ajdovskom zidu dio poučne staze „Put uz rimski zid“). Provedeno je više volonterskih akcija čišćenja u Sloveniji i Hrvatskoj, u kojima je sudjelovalo lokalno stanovništvo te tako pomoglo sprječavanju daljnjega obrastanja zidova.

Sl. 9. Slika snimljena dronom za vrijeme istraživanja 2017. na Solinu iznad Kostrene

Iskorak u prezentaciji *CAI*-ja napravio je Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka s Didaktičkom obavijesnom točkom Claustra, kojom je kroz raznovrsnost izbora opreme i materijala tu kulturnu baštinu približio slijepim i slabovidnim te gluhim osobama. Tako je u sklopu projekta Claustra+ napravio za slijepce i gluhe osobe redizajn promotivno-edukativnoga i dokumentarnoga filma *Claustra* (audiodeskripcija i podnaslovi), trodimenzionalnu maketu prostora *CAI*-ja da bi slijepi mogli dodirnom osjetiti zašto su Rimljani baš na tom području gradili obrambeni sustav i replike koje mogu dodirnuti i isprobati upoznavajući se tako sa svakodnevnim životom rimskoga vojnika. Muzej je omogućio i uporabu računala prilagođenoga za slijepce i slabovidne na kojem se nalaze svi materijali i knjige o *CAI*-ju, ali i

Sl. 10. Slika kule na Ajdovskom zidu s informativnom pločom

Sl. 11. Slika s akcije čišćenja na Jelenju 2019.

njihovi drugi vodiči i publikacije, diktafon za snimanje sadržaja (mi korisnicima, ali i korisnici nama ili sebi) i digitalno povećalo za slabovidne.

Sl. 12-16. Treća prostorija didaktičke obavijesne točke Claustra u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja (snimio Tihomir Tutek)

Drugi europski projekti koji su se nekim svojim dijelom dotaknuli *CAI*-ja su PARSJAd¹⁷ u Sloveniji i Prekrižane meje u Hrvatskoj, koji su pridonijeli prezentaciji *CAI*-ja. U sklopu PARSJAd-a napravljeno je skeniranje Hrušice tehnologijom LiDAR, geodetsko mjerenje utvrde Ad Pirum, objava publikacije,¹⁸ analiza morta sa zidina i trodimenzionalna digitalna rekonstrukcija utvrde. Napravljeno je puno i na turističkim sadržajima pa je tako uređen Arheološki park Ad Pirum te Arheološka pot Ad Pirum na Hrušici

17 Kako se navodi na njegovoj mrežnoj stranici, temeljni je cilj projekta Arheološki parkovi sjevernoga Jadrana – PARSJAd (CB017), financiranoga iz Programa prekograničnoga sudjelovanja Slovenija – Italija 2007. – 2013., valorizacija arheološke baštine obalnoga područja sjevernoga Jadrana, od obale Emilije-Romagne do slovenske obale, na istovjetan i prekograničan način, na podlozi kulturnoga planiranja kao alata za nadzor javnih mjera u korist privlačnosti i konkurentnosti obradenoga prostora. Projekt su provodili Regija Veneto (vodeći partner), Istituto per i Beni Artistici, Culturali e Naturali della Regione Emilia Romagna, Comune di Bagnara di Romagna (RA), Comune di Russi (RA), Comune di Voghiera (FE), Centro Regionale di Catalogazione e Restauro dei Beni Culturali Autonome regije Furlanija i Julijska Venecija, Narodni muzej Slovenije, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije; <http://www.parsjad-3d.eu/en/parsjad.html>.

18 Peter Kos, *Ad Pirum (Hrušica) in claustra Alpium Iuliarum*, Ljubljana 2014.

s interpretativnim i didaktičkim pločama. Obnovljena je muzejska zbirka Ad Pirum u gostionici Stara pošta, a napravljen je i plan upravljanja arheološkim parkom, kao i predavanja za potencijalne ulagače i upravljače spomenikom. Projekt *Prekrižane meje*¹⁹ bavio se segmentom *CAI*-ja u Studeni, gdje je konzerviran zid i postavljene su informativne ploče te izdana knjiga *Prekrižane meje*, u kojoj se govori i o *CAI*-ju, doduše pod imenom Liburnijski limes²⁰.

Zaključna zapažanja

Zaključno možemo ustvrditi da su pozitivni učinci provedenih projekata: (1) duži (1 – 3 godine) zajednički rad i planiranje arheologa koji se bave istraživanjem *CAI*-ja, (2) provođenje skupljih metoda istraživanja za koje često nemamo sredstava: tako je npr. Hrvatski restauratorski zavod za vrijeme prvoga projekta *Claustra* uz rekognosciranja terena i arheološka sondiranja proveo i geofizikalna mjerenja, kao i dokumentiranje tehnologijom LiDAR područja od 30 km², koje obuhvaća dijelove sustava koji se pružaju zapadnim rubom Grobničkoga polja te na području između izvora Rječine i Željeznih vrata; analiza tako prikupljenih podataka omogućila je, osim stvaranja dosad najpreciznije dokumentacije spomenika, i pronalazak nekih dosad nepoznatih segmenata, čime su upotpunjene prijašnje spoznaje,²¹ (3) međunarodna i međusektorska suradnja: zajednički i prekogranični rad arheologa s prirodoslovcima, jedinicama lokalne samouprave i turističkim partnerima na razvijanju turističke valorizacije i ponude, stvaranju važnih dokumenata i osmišljavanju manifestacija, što je dovelo do produkcije kvalitetnijih i vjerodostojnijih sadržaja, organizacije zajedničkih seminara i manifestacija, (4) izrada važnih, osnovnih dokumenata kako za zaštitu, tako i za turističku valorizaciju *CAI*-ja na cijelom području: prekograničnoga Konzervatorskog plana, prekograničnoga Plana upravljanja, Smjernica razvoja destinacije *Claustra+*, Krovnoga interpretacijskog plana, prekograničnih itinerara te skupnoga Plana promocije, (5) financiranje kulturnih projekata i (6) uspostava prekograničnoga konzorcija *Partnerstvo za očuvanje i revitalizaciju baštine obrambenog sustava Claustra*: konzorcij sastavljen od raznih dionika

19 Prekrižane meje, CBC Phare 2005 Interreg IIIa, susjedni program Slovenija – Hrvatska – Mađarska sufinanciran sredstvima Europske unije.

20 Ranko Starac, „Liburnijski limes – arheološko konzervatorski radovi na lokalitetima »Vranjeno« i »Za Presiku«, *Prekrižane meje: regio carsica militaris*, zbornik radova međunarodnog projekta Prekrižane meje, urednički odbor Ivan Šnajdar i Ivana Vlaše, Klana 2008., 20–38.

21 Višnjić, „Nove spoznaje“.

(partnera na projektu, udruga, ustanova i jedinica lokalne samouprave) provodit će različite aktivnosti koje su definirane u Konzorcijskom ugovoru, promicati očuvanje i revitalizaciju baštine *CAI*-ja kao cjeline i pridonijeti njegovu priznavanju kao jednoga od najvažnijih spomenika Slovenije i Hrvatske od iznimne važnosti u kontekstu cjelokupne svjetske povijesti.

Sažetak

Clastra Alpium Iuliarum jedan je od najvećih arhitektonskih kasnoantičkih vojnih pothvata na području današnjih Hrvatske i Slovenije, koji je zbog njegove rasprostranjenosti kroz šumom obrasla područja dviju država teško zaštititi, očuvati i rabiti u turističke svrhe. Članak na primjeru provedenih projekata *Claustra* i *Claustra+* pokazuje kako možemo iskoristiti financiranje iz fondova Europske unije za interdisciplinarni pristup istraživanju, zaštiti i promociji kulturne baštine te razvijati kvalitetan i vjerodostojan kulturni proizvod koji ne narušava baštinu.

Dalla località al progetto UE – l'esempio dei *Claustra Alpium Iuliarum*

Riassunto

Claustra Alpium Iuliarum è una delle maggiori imprese architettoniche militari tardo-antiche che si estende sul territorio delle odierne Croazia e Slovenia e che a causa della sua collocazione su terreni boscosi dei due paesi è molto ardua da tutelare, salvaguardare e sfruttare a scopi turistici. Basandosi sull'esempio dei progetti realizzati *Claustra* e *Claustra+*, l'articolo illustra le possibilità di fruizione dei finanziamenti provenienti dai fondi UE applicabili attraverso un approccio interdisciplinare alla ricerca, alla tutela e alla promozione dei beni culturali e lo sviluppo di un prodotto qualitativo e affidabile che non comprometta il patrimonio culturale.

From heritage site to EU project – exemplified by *Claustra Alpium Iuliarum*

Abstract

Claustra Alpium Iuliarum is one of the largest architectural military undertakings in the Late Roman Period in today's territories of Croatia and Slovenia. Due to its distribution through the dense forest and over the areas of two countries, it is difficult to protect, preserve and use this heritage for tourist purposes. The article upon the example of the implemented projects of *Claustra* and *Claustra+* shows how EU funding can be used for an interdisciplinary approach to research, protect and promote this kind of cultural heritage, and to develop a quality and credible cultural product that does not disturb the heritage.